

ביעור יין שביעית לדעת הרמב"ם

הרב אליקים צדוק

הקדמה

במהלך החורף של מוצאי שביעית, משווקים יינות ומיצי ענבים מיבול שביעית באמצעות "אוצר בית דין"¹. כידוע, זמן ביעורם של ענבי שביעית (ולכאורה גם של יין שביעית) הוא בפסח של השנה השמינית², ולדעת רבנו הרמב"ם, תהליך הביעור הוא: "שורף באש או משליך לים או מאבד בכל דבר שמאבד" (הלכות שמיטה ויובל, פרק ז, הלכה ג). עובדה זו מגבילה מלכתחילה את כמות היין ומיץ הענבים שניתן לרכוש במסגרת זו, לכדי כמות הנצרכת במשך כחצי שנה בלבד. ומאחר שנשמעו דעות אחדות בסוגיה זו, ורבים שואלים: כדת מה לעשות? אמרתי לעמוד בקצרה על עיקריה.

דין תבשיל בביעור מעשרות

כמשנה באה מחלוקת לגבי ביעור מעשרות, הנעשה בערב יום טוב האחרון של פסח בשנה הרביעית ובשנה השביעית של השמיטה. וזה לשונה (מעשר שני ה, 1):

והתבשיל? בית שמאי אומרים: צריך לבער. בית הלל אומרים: הרי הוא כמבוער.

ונשאלת השאלה: מדוע התבשיל נחשב כמבוער, לדעת בית הלל? רבנו הרמב"ם כתב בפירושו למשנה זו: "מפני שהוא מתקלקל, אם נשאר". כלומר, התבשיל נפסל באופן טבעי תוך זמן קצר ונחשב כמבוער מאליו³. ולעומת זאת רבנו עובדיה מברטנורא כתב: "כיוון דאין ממשן ניכר". כלומר, מדובר בתבשיל שרק חלק ממרכיביו חייבים בביעור, ואינם ניכרים בפני עצמן, ולכן הם פטורים מן הביעור. מובן שיש נפקותות מעשיות היוצאות מן הטעמים השונים: תערובת שאינה מתקלקלת, לדעת הרמב"ם חייבת ולדעת רבנו עובדיה פטורה. ולהפך בתבשיל שכל מרכיביו חייבים בביעור והם ניכרים ועוד.

1 לא נדון כאן בשאלת מעמדם ההלכתי לדעת רבנו הרמב"ם, לא מבחינת עיבודם ולא מבחינת שיווקם ומכירתם.

2 משנה תורה, הלכות שמיטה ויובל, פרק ז, הלכה יא.

3 צריך עיון מה דין תבשיל בעל חיי מדף ארוכים, כגון ריבת פירות מסוכרים, קופסת שימורים או תבשיל שנשמר בתנאי קירור או הקפאה, האם נאמר: זיל בתר טעמא, ונחייבו בביעור, או שמא לא פלוג רבנן, ופטור.

דין יין בביעור מעשרות

על המשנה שהובאה לעיל איתא בתלמוד הירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"ג):

הכל מודין [כלומר, בית שמאי ובית הלל כאחד] בפת ושמן שהוא צריך לבער, ביין ובתבלין שהוא כמבוער. מה פליגינן? בתבשיל. בית שמאי אומרים: צריך לבער. ובית הלל אומרים: אינו צריך לבער.

מפרשי המשנה והירושלמי התקשו למצוא מכנה משותף לפת ולשמן מצד אחד וליין ולתבלין מצד שני, שיותיר את התבשיל בתווך, ועל כן הוא נתון במחלוקת. קשה להבין את הסברה שבפסק הירושלמי הן לפי הסברו של הרמב"ם, שהתבשיל פטור משום שהוא מתקלקל מהר (שהרי היין משתמר הרבה יותר מן הפת, ומדוע היין פטור מן הביעור ואילו הפת חייבת בביעור), הן לפי הסברו של רבנו עובדיה, שמדובר בתבשיל שרק חלק ממרכיביו חייב בביעור (משום שדרך העולם לערב שמן בתבשיל יותר מיין).

בפירוש הר"ש משאנן על המשנה, הסביר שהפת והשמן הם בעין, ולכן הם חייבים בביעור, מה שאינו כן ביין ותבלין, שדרך העולם לערבן בתבשיל. בעל "משנה ראשונה" לא קיבל, בצדק, את האוקימתא הזאת, והעדיף להסביר על פי דרכו של הרמב"ם שהיין והתבלין "מפיגינן טעמן ונפסדין". אולם נראה שגם הסברו קשה, שהרי היין ודאי משתמר, ואף משתבח, ואילו התבלין אמנם מפיגינן את טעמם (אם כי לא נפסדים), אבל ודאי לא יותר מן הפת. ואמנם בהלכות יום טוב (פרק א, הלכה ח), כך הרמב"ם יחדיו פת ותבלין לעניין הפגת טעמם, ומדוע נשתנה דינם לעניין הביעור?

בעל "מלאכת שלמה" מפתיע כדרכו בפירוש מחודש ומחודד: "ירושלמי. הכל מודים בפת ושמן שצריך לבער: שמן - דאין מסתפקין ממנו כל כך; ופת - דחשיב. ביין ותבלין הכל מודים שהוא כמבוער: יין - דשותיו מרובין; ותבלין - דמדרבנן נינהו".⁴ אולם עצם ההיזקקות לנימוק אחר ופרטני לכל אחד מארבעת המאכלים שנוכרו בירושלמי, שכמובן מסרבלת מאוד את ההבנה בעניין מעמדו הייחודי והגבולי של התבשיל, מורה לעניות דעתי שגם בדבריו אין כדי שביעה, ועדיין הדבר צריך עיון. ואכן, בעל "תוספות אנשי שם" העלה את דברי בעל "שושנים לדוד", הדין בהבנת הירושלמי, וסיים את דבריו בלשון זה:

סוף דבר. לשון הירושלמי הזה לעניות דעתי קשה להולמו. וצריך עיון.

ואולם יהיה טעמו של הירושלמי אשר יהיה, דבריו נפסקו להלכה ברמב"ם. וזה לשונו (הלכות מעשר שני ונטע רבעי, פרק יא, הלכה ט):

4 עיין ברדב"ז הלכות מתנות עניים, פרק ו הלכה ח; ובמהדורת פרנקל, שם, בהערה, בשם דרך אמונה.

במה דברים אמורים, ששורף ומבער? בשנשארו אצלו פירות שאינו יכול לאכלן כולן קודם שיכנס יו"ט. אבל אם נשאר לו תבשיל של מעשר שני ונטע רבעי - אינו צריך לבערו, שהתבשיל כמבוער. וכן יין ותבלין - הרי הן כמבוערין.

דין ביעור ביין שביעית

השאלה הנשאלת בענייננו היא: האם ניתן להקיש מביעור מעשרות לביעור שביעית ולקבוע שיין שביעית פטור מן ביעור מכול וכול? לכאורה, די להטיל ספק משמעותי בחובת הביעור ביין שביעית כדי לפטור את היין מן הביעור, שהרי הכלל אומר: ספק דרבנן (שביעית בזמן הזה) - לקולא. מה עוד שוודאי ניתן במקרה מעין זה לסמוך על דעות רבותינו הראשונים, הסוברים שמהות הביעור היא הפקרה (וזכיייה חוזרת לאלתר) ושאינן צורך ואולי אף רצוי שלא לבער ממש, מדין ספק 'בל תשחית' וספק איבוד פירות שביעית בידיים.

ואכן, הרה"ג שלמה צדוק שליט"א, כתב בביאורו על הרמב"ם (הלכות מעשר שני ונטע רבעי, פרק יא, הלכה ט):

ומכל מקום, מה שלא יהיה הטעם, נראה שפסק רבנו כפשוטו יפה גם לדין הביעור דשביעית. דיין, ואולי גם שאר מיצים כיוצא בו, יהיו נחשבים כמבוערים, משום שאינם עוד בעינם.⁵ וכל שכן קוניאק, ערק, ויסקי, וודקה, שמבישול ומאידוי הם כמי ורדים, שמי אדים הם, חשובים כמבוערים.⁶ והראיה, מה שבהל' שביעית (פ"ז הל' יא) הזכיר רבנו רק ענבים וצימוקים עד הפסח, ולא הזכיר יין כלל (וכן לא הזכיר שם בהל' כב יין של שביעית אלא דששית ושמינית). משמע פשוט שדינו שווה למעשר שני שחשוב כמבוער, שאין שום טעם לחלק ביניהם.

ושב והניף ידו שנית במקום אחר (הלכות שמיטה ויובל, פרק ז, הלכה יא) ופעם שלישית שם (הלכה כב). והנה מצינו תנא דמסייע לר"ש צדוק שליט"א, והוא רבנו עובדיה מברטנורא, שהשווה בפשיטות את דין התבשיל בביעור מעשרות ובביעור שביעית, וזו לשונו במשנה מעשר שני הנ"ל: "התבשיל. שיש בו מפירות שביעית או ממעשר שני בשעת הביעור". אולם כל הפוסקים ונושאי הכלים שראיתי, פשוט להם שדין ביעור שביעית חל

5 נימוק זה לפטור מן הביעור הוא אליבא דהר"ש משאנן ורבנו עובדיה, אך לא אליבא דרבנו הרמב"ם. וכן מה שהביא לעיל בשם פני משה ומראה הפנים. ודוק.

6 לגבי ערק, עיין בדברי הגר"י קאפח, שכתב (פרק ז, סימן יז): "לפיכך נראה שהעושה ערק או יי"ש מצמוקים או ענבים של שביעית - לא עשה איסור. ולאחר עשייתו - אינו חייב לבער את הערק או היי"ש, שהרי הוא כמבוער". ויש להעיר שבספר פאת השולחן, הלכות שביעית (פרק כד, הלכה ד) אסר לעשות שיכר מפירות שביעית, דומיא דתרומה. עיין הלכות תרומות (פרק יא, הלכה ב), שאין לעשות שיכר מתמרי תרומה. ובספר קטיף שביעית, עמ' 286, מובא שמתור להכין משקאות חריפים מפירות שביעית באופן המקובל בתעשיית המשקאות. ונראה שהמכין ערק מפסולת הענבים לאחר הוצאת היין מהם, שבזה יודה בעל פאת השולחן להתיר.

על יין, ואין להשוותו לדין ביעור מעשרות, גם אם לכאורה אין טעם לחלק ביניהם. דהיכא דאתאמר אתאמר, והיכא דלא אתאמר לא אתאמר.

הוכחתו של ר"ש צדוק שליט"א היא מלשון רבנו הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל, פרק ז הלכה יא):

וכן אוכלין בזיתים עד העצרת ובענבים עד הפסח של מוצאי שביעית.

ומדלא נקט יין, שמע מינה שאין דין ביעור ביין שביעית. והנה בירושלמי הלשון היא "ביין עד הפסח. בשמן עד העצרת", ולכאורה ההבדל בלשון מחזק את הוכחתו. אולם לעניות דעתי, נראה שאינה ראייה, שכן בשמן, לכולי עלמא יש חובת ביעור מעשרות, וממילא גם חובת ביעור שביעית, ומדוע שינה רבנו ממילת "שמן" שבירושלמי וכתב תחתיו "זיתים"? ועל כורחנו עלינו לומר שרבנו העדיף להעתיק את לשון הברייתא שהובאה בתלמוד הבבלי (פסחים נג ע"א): "אוכלין בענבים עד הפסח, בזיתים עד העצרת", ואין חילוק מהותי בין ענבים וזיתים לבין המשקים היוצאים מהם, וכולם חייבים בביעור בשביעית. ויש להוסיף שבאותה סוגיה בבבלי (פסחים נב ע"ב), הובא מעשה ברב ספרא שיצא מארץ-ישראל לחוצה לארץ, והיה בידו גרבא דחמרא דשביעית, והנידון הוא אם צריך להחזירו לארץ-ישראל ולבערו שם או שיכול לבערו בחוץ לארץ. אבל עצם חובת הביעור פשוטה, וכלל לא עלתה לדיון. ומן האמור נראה שהן על פי הבבלי הן על פי הירושלמי, יין שביעית חייב בביעור, ואין ללמוד מדין ביעור מעשרות לדין ביעור שביעית.

ראייתו השנייה של הר"ש צדוק שליט"א היא מן העובדה שאת לשון המשנה "יין ישן" ו"יין חדש" (שביעית ז, ז), פירש רבנו כ"יין של ששית" ו"יין של מוצאי שביעית" (הלכות שמיטה ויובל, פרק ז, הלכה כב), ונמנע מלדבר על "יין שביעית" (כמו שפירש ר"ש משאנץ), משום שלדעתו הוא פטור מן הביעור. ולעניות דעתי, גם כאן יש לדחות את ראייתו, משום שהמשנה הזכירה גם "שמן ישן" ו"שמן חדש", וגם כאן פירשם רבנו כ"שמן של ששית" ו"שמן של מוצאי שביעית". ומאחר שהשמן ודאי חייב בביעור מעשרות, וממילא גם בביעור בשביעית, על כורחנו עלינו לומר שפירושו של רבנו למשנה לא הושפע מן השאלה אם יין שביעית פטור מן הביעור (ולומר שההכרח לגבי יין גרר עמו גם פירוש מותאם לגבי שמן הוא דוחק לענ"ד).

הוכחה הפוכה בדעת הרמב"ם יש למצוא בפירוש המשנה (שביעית ז, ז), כתב רבנו:⁷

ואמרו מין במינו כל שהוא, כגון שנתערב יין של שביעית ביין של ששית. אפילו טיפה אחת בחבית גדולה - הרי זה חייב לבער.

7 העירני על ראייה זו הרה"ג ארליה הראל שליט"א, ראש ישיבת שילה.

סיכום

לדעת רבנו הרמב"ם, יין שביעית חייב בביעור במשמעותו הפשוטה, דהיינו איבוד מן העולם, וזמן ביעורו בפסח של שמינית (לא נכנסתי לשאלה אם בערב החג הראשון, כדעת רוב הפוסקים, או בערב החג האחרון, כדין ביעור מעשרות. כן לא נכנסתי לשאלה כיצד מחשבים מזון שלוש סעודות שיכול לחלק לכל אחד ואחד, ובייחוד בנוגע לליל הסדר, ששותים בו ארבע כוסות יין). ועל כן, מי שחשקה נפשו ביין או במיץ ענבים מאוצר בית דין (וכבר רמזנו בראש המאמר לבעייתיות שיש בו לדעת רבנו, ובייחוד כפי שמתנהל היום אוצר בית דין), יקנה כמות סבירה שיכול לסיימה במהלך חודשי החורף של מוצאי שביעית.

עוד זאת אעיר כצאתי את העיר: "הכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה בהיכל" (זהר, נשא, קלד ע"א). משום מה יש מודעות לביעור יין שביעית, אך לא למועדי הביעור גם בשאר פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית. וכדי לשבר את האוון ולעורר את הלבבות, אציין כאן כמה מהם השייכים לחורף ה'תשס"ט (על פי טבלאות הביעור בספר "קטיף שביעית", הוצאת מכון התורה והארץ): תות עץ - א' בתשרי; דלורית - ט"ו בתשרי; אגס, צבר - א' במרחשון; שזיף אירופאי (מאורף) - כ' במרחשון; אפרסק, נקטרינה, דלעת, פול, כוסבר - א' בכסלו; גויאבה, קיוי, שזיף יפני (מעוגל) - ט"ו בכסלו; תאנה - כ"ה בכסלו; אפרסמון - א' בטבת; חבוש, מנגו, תפוח - ט"ו בטבת; שקד יבש - כ"ו בטבת; רימון - כ' בשבט.

ויהי רצון שנוזכה במהרה בימינו לקיום דברי רבנו הרמב"ם בהלכות מלכים ומלחמות (ראש פרק יא):

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד לישנה, הממשלה הראשונה. ובונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל. וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותן האמורה בתורה.

יראו עינינו וישמח לבנו.